

BRIAN MCNAIR

GLASNOST, PERESTROIKA AND THE SOVIET MEDIA

Routledge, London and New York, 1991,
204 st.

Popularizirani stil, obilje podataka o sovjetskom političkom, socijalnom i ekonomskom životu, te interesantan doprinos saznanjima o promjenama u sovjetskom novinarstvu bio bi u najkraćim crtama opis knjige Briana McNaira "Glasnost, Perestroika and the Soviet media".

Ovo se djelo (podijeljeno na dva tematski povezana dijela) bavi proučavanjem gotovo svih momenata prisutnih u sovjetskom novinarstvu: od traganja za teoretskim korijenima kroz materijalizam Marxa i Lenjina, do promjena očitovanih kroz Zakon o tisku, te odjeka "glasnosti" kako u sovjetskom, tako i u zapadnim društvima.

Velika većina sadržaja knjige su brojne deskripcije i analize sadržaja sovjetskog tiska i televizijskih vijesti (kojima su kao usporedba služile određene vijesti TV stanica BBC i ITV) što doprinosi zanimljivosti, te uz brojne primjere olakšava poniranje u ovu tematiku.

Sovjetski instrumentalizam koji je nalagao da Partijska institucija u sovjetskim medijima mora biti pokretač ideološke proizvodnje i aparatura društvenog znanja koja rješava zadatke socijalističkog ustroja, kosio se sa liberalizmom i demokratskim načelima Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Od 1917. godine Partija je sovjetske medije uglavnom koristila kao sredstvo socijalne kontrole, prije nego kao korisne informacije. Sve do 1980. godine takav Partijski monopol je održavan uz iznenađujuće malu pobunu javnosti. Razlozi tome svakako su neznanje iz kojeg je proizašla nezainteresiranost,

nedostatak izvora kao i strah od suprotstavljanja.

Sam početak svoje knjige McNair posvećuje ulozi marxizma i lenjinizma u sovjetskom novinarstvu, pa tako navodi dvostruki doprinos Karla Marxa sovjetskom medijskom aparatu: njegova teorija historijskog materijalizma (i njegov filozofski odjek kroz dijalektički materijalizam) bio je temelj sovjetskog novinarstva, a i cijelog društva, te značajan doprinos Marxa kao vode izgradnje komunističkih masovnih medija. U vezi s Lenjinom, navode se dvije osnovne funkcije partijskog tiska: ideološka (uloga kolektivnog propagandizma i agitacije), te organizacijska (poticanje razvoja organizacije kroz uspostavu kontakata između svih centara pokreta u opskrbi informacijama i njihovom distribuiranju).

Nezaobilazna tema vezana uz prethodno rečeno su Lenjinovi principi sovjetskog novinarstva gdje on kao prvi princip navodi "partijnost" što podrazumijeva da događaj mora biti promatran i izložen objektivno, ali kroz gledište određene socijalne klase. Sljedeći važan pristup je "objektivnost" što znači da socijalistička propaganda mora obilovati dubokom znanstvenom vrjednošću svojih propozicija.

Princip "narodnosti" nalaže da masama mora biti otvoren pristup informacijama dok se princip "glasnosti" odnosi na potrebu otvorenosti u vođenju partijskih zadataka.

Sovjetski medijski aparat izgrađivao se kroz razdoblja osnivanja Partijskih listova, Lenjinova sukoba s listom "Pravda" i kritike buržoaskog poimanja slobode tiska, te uvođenja "Dekreta o tisku" kojim se zabranjivao svaki organ tiska koji je suprotan sovjetskim autoritetima.

Nakon Lenjinove smrti počela je borba za kontrolu nad partijskim aparatom, a uz rivale Trockog i Buharina pobjedu je odnio Josif Visarionovič Staljin.

U njegovo doba nije postojala ni jedna oporbena publikacija, a svoju vlastitu kontrolu nad medijima proširio je na vrlo jak nivo. Svoju vlast je održavao kroz laži i demagogiju zanemarujući principe "objektivnosti" i "par-

tiičnosti", a zloupotrebljavajući princip "glasnosti" za likvidiranje neistomišljenika.

Taj period kulta ličnosti trajao je do Staljinove smrti, nakon koje je u borbi za vlast triumfirao Nikita Hruščov. Njegova vladavina je također medije upotrebljavala kao glavno ideološko oružje, ali bez klišeja, generalizacija i političkog žargona staljinističke ere. U to doba počinje se pojavljivati mreža lokalnih novina na nivou grada, sela ili tvornice, te velika popularnost zidnih novina, a nakon nekog vremena i tzv. namjensko novinstvo.

Činjenica koja je prisilila sovjetsku vlast da shvati važnost televizijskog emitiranja bila je, između ostalog, i jako raširena nepismenost sovjetske populacije, a razvoj sovjetske televizije počeo je 1930. godine.

Kontrola cjelokupnog medijskog aparata sve do sredine osamdesetih godina bila je izrazito jaka, tako da su sovjetski mediji imali tendenciju da na zapadu budu portretirani kao subjekt izrazito jake cenzure. Sve do 1982. godine i smrti Leonida Brežnjeva sovjetsko novinstvo bilo je više nego nezadovoljavajuće. Dovoljno je spomenuti samo neostaljinizam, koji je Brežnjeva preferirao, da se shvati da je došlo do jakog konflikta u političkim ekonomskim i ideološkim sferama, pa i u partijskom rukovodstvu samom. Bio je to početak globalne informacijske revolucije u kojoj je monopol Partije nad medijima bio naglo oslabljen pojavom alternativnih izvora informacija kao što su samoizdavaštvo, uvozne video kazete, satelitski TV prijem kao i mogućnost sovjetskog građanina na kontakte sa strancima.

Po sovjetskom sociologu Onikovu ideološka rehabilitacija principa glasnosti (nakon 50 godina) datira od stupanja Mihaila Gorbačova na političku scenu i njegovog govora sa kraja 1984. godine u kojem navodi da sovjetski građanin više neće i ne može prihvaćati samo jednostavne odgovore na pitanja te kako su nužne promjene. Postavljen na mjesto Generalnog sekretara Centralnog komiteta u ožujku 1985. godine, on lansira kampanju glasnosti koja se u sferi informativne politike može rekapitulirati kroz tri blisko povezana termina: kriticizam, širenje pristupa i socijalistički pluralizam.

Prvi poduhvat kritičke glasnosti ticao se osjetljive teme partijskih privilegija, pa je čak i armija, stavljena u okvir javne kritike.

Daljnje kritike išle su u smjeru zatvorenosti, mnogobrojnosti i dosade ekonomskih članaka koji se do tada nisu osvrtni na aktualne sovjetske probleme nestašica, nekvalitete proizvoda itd.

Princip kritičke glasnosti bio je primjenjivan i na sferu povijesti sovjetskog društva koja je do tada bila kreirana isključivo kroz službu partijskog rukovodstva.

Prije kampanje glasnosti u sovjetskom tisku tzv. "loše vijesti" kao što su katastrofe, kriminalitet, disidenti i ostale devijacije, bile su nikako ili vrlo slabo zastupljene. Opravdanje za to nalazilo se u objašnjenju da čitalačka publika ne bi odobrvala senzacionalističku stranu ljudske tragedije. Tisak također počinje izvješćivati i o religijskim temama, ali glavni politički problem s kojim se partija suočila od početka perestroike bio je povratak jakih nacionalističkih tendencija u mnogim neruskim republikama.

Premda su neke teme (kritika osnivača države Lenjina i Generalnog sekretarijata) duže vremena ostajale izvan dometa kritike novinstva, McNair navodi kako s vremenom i ove preostale svetinje marxizma i lenjinizma gube svoju nedodirljivost.

Posljedica kritičke glasnosti ovisila je o dva elementa u reformskom procesu:

1) porast pristupa svemu što je prije bilo isključeno iz sovjetskog medija, a što podrazumijeva raspolaganje građana određenim dokumentima i materijalima iz rada Vrhovnog Sovjeta kao i objavljivanje kopija zakona, te

2) usvajanje principa socijalističkog pluralizma u sovjetskom novinstvu koji je doveo do otvorenog pisanja (pa i sukobljavanja) u vezi s odnosom prema SAD-u, posljedicama nuklearnog rata itd. Kada su kritike novinara krenule u pravcu kritike samog socijalizma, na mnoge novinare pala je optužba za nesovjetsko ponašanje.

Pokret uvođenja kritičke glasnosti i političkog pluralizma, naravno, nije prošao bez otpora. Strah ratnih veterana od

omalovažavanja, te već spomenuta kritika predstavnika Partije i državnih radnika na dotadašnjoj privilegiranosti (a i ukaz na potrebu za smanjenje administrativnog državnog aparata) uz kritiku ministarstava dovelo je do stvaranja jedne oporbene alijanse "konzervativnih" snaga s ciljem da obeshrabre reformatore. No, unatoč tome napori reformatora išli su u pravcu uvođenja legalnih garancija protiv konzervativnih snaga i njihovih protesta. Tako je 1990. godine na snagu došao Zakon o tisku čiji je glavni zadatak bio da regulira odnose između medija i Partije, te njoj srodnih organizacija, novinara, sovjetske populacije i internacionalnog sistema komunikacija. Taj Zakon će transformirati SSSR u "otvoreno" društvo, u kojem više ne postoji Partijski monopol nad tiskom baziran na načelu dozvole. Sovjetskim građanima daje se mogućnost da samostalno osnuju medijski organ.

McNairova analiza internacionalnog odjeka glasnosti, kao i svjetskih zbivanja koje je ona pokrenula, predstavljena je u drugom dijelu knjige.

Osvrt na sovjetsko internacionalno novinstvo u eri glasnosti kao produktu tri tipa novinarskih aktivnosti (dopisnici u inozemstvu, sovjetska novinska agencija TASS, te Reuter i Associated Press) teži prikazati pokušaj rušenja uvriježenih optužbi o "dogmatizmu, dosadi i prevari" u sovjetskom internacionalnom novinstvu. Ono počinje smatrati neadekvatnim raniji tip vijesti o apsolutnim pozitivnostima bratskih socijalističkih zemalja, a sve objektivnije počinje pisati u zapadnim društvima.

U pogledu tema "vrućih" područja na planetu, kako sovjetski žurnalisti zovu ratom obuhvaćena područja, često je dolazilo i do nesuglasja u izvješćima sovjetskih i zapadnjačkih novinara, zbog različitih stajališta u podržavanju zaraćenih strana. Tako sovjetski novinari probleme u Sjevernoj Irskoj prezentiraju kao oslobodilački rat protiv britanskog kolonijalizma. No do neke mjere sovjetski i zapadnjački pristupi se počinju poklapati kao posljedica širokog procesa promjena u internacionalnim odnosima. Te promjene su sobom donosile i rastuće slaganje istoka i zapada po pitanju internacionalnih događaja, tako da je

period od 1985. godine obilježen pravom groznicom summita.

Summit u Reykjaviku 1986. godine gledan je kao prethodnica za slijedeći u Washingtonu. I sovjetski i zapadnjački novinari gajili su isti optimizam, ali su se i tu očitovale značajne razlike te dva tipa novinarskog izvješćivanja. Naime, zapadnjački novinari u nedostatku političkih tema intenzivno izvješćuju o tzv. "mekim" temama koje zanimaju i najširu publiku. Pojave Raise Gorbačov izazvale je veliko zanimanje zapadnjačke štampe, dok sovjetski novinari nisu uopće bili fascinirani trivijalnostima političkog života.

I Moskovski summit sa svim svojim dostignućima u prekidu hladnoratovske orijentacije također pokazuje razlike u izvješćivanju. Naime, zapadnjački novinari slave Mihaila Gorbačova, dok sovjetski ostaju u konvencijama protokolarnih vijesti, premda je ipak bila primjetna sofisticacija u njihovim izvješćima.

Era glasnosti donijela je prestanak zanemarivanja pozitivnih strana zapadnjačkog života, od strane sovjetskih novinara, a takva izvješća pomogla su uvođenju i primjeni tih pozitivnih iskustava i na vlastito društvo.

Tema kojoj je McNair posvetio posebno poglavlje pod nazivom "Žene svijeta ujedinite se - žene u sovjetskim vijestima" obuhvaća žensko pitanje u sovjetskom društvu.

Zabranjivanje pornografije te proglašavanje seksualnosti kao reakcionarne ideologije, karakteristika su nekadašnjeg odnosa medija i seksa. Pozicija sovjetske žene je vrlo kontradiktorna. Naime, u usporedbi sa zapadnim društvom ona ima zagarantiran pristup mnogim zonama tradicionalne muške dominacije u sferi plaćenog rada dok su s druge strane patrijarhalna shvaćanja materinstva ostala sačuvana.

8. ožujka, Dan žena, na zapadu predstavlja veliku marketinšku mogućnost, dok je to za sovjete važan državni praznik, čija je uloga da slavi ženu. Kroz to je primjećeno nekoliko vrsta imagea sovjetske žene.

Osim kroz najromantičnije termine slavljena je i kao radnica, ali najdominantniji

image bio je slavljenje žene kao majke, označavajući vrijednost obitelji i ljubavi prema naciji. Zadnjih godina ovaj simbol majke imao je praktičnu važnost zbog pada nataliteta, porasta nataliteta u centralnoazijskim republikama i pojave maloljetničke delikvencije.

Pojava sovjetskih ljepotica kao seks simbola u zapadnjačkoj štampi, te održavanje natjecanja za izbor najljepše djevojke pokazalo je da je jedan od rezultata glasnosti bilo otvaranje tabu-teme seksa za sovjetske medije.

Na kraju svoje knjige McNair primjećuje da je očigledno da sovjetski novinari više ne moraju sagledavati događaje s klasnog stanovišta. Sovjetsko novinarstvo će ostati, kaže on, kao i zapadno, ideološko, i vođeno sistemom vrijednosti, ali će u povećanoj mjeri priznavati legitimnost stavova drugačijih od Partijskih.

McNair, naravno, u svojoj knjizi nije mogao izvoditi pretpostavke o sovjetskoj budućnosti, ili točnije o današnjici područja bivšeg Sovjetskog Saveza. Još manje je mogao unutar toga pretpostavljati buduće pravce sovjetskog novinarstva. Ali, neosporno je da je glasnost uzrokovala toliko poboljšanja i premda se ništa ne može uzeti kao pouzdano, postoji sigurnost da povratka na ono staro više neće biti. Stoga ohrabruju i bude nadu riječi sovjetskog analitičara: "Genije je već izašao iz boce". Neka ga više nitko u nju ne pokuša vratiti.

Maja Šćepanović

Zbornik radova

SOCIOLOGIJA I RAT

Ognjen Čaldarović, Milan Mesić, Aleksandar Štulhofer (ur.) Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1992, 214 str.

Eskaliranje gospodarske i nacionalne krize na prostorima bivše Jugoslavije u kvalitativno novo stanje - raspad federacije i rat u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini - stvorilo je potrebu znanstvenog ispitivanja ovih događaja i bez prave povijesne distance. Stoga je zbornik radova "Sociologija i rat", nastao u redakturi tima sociologa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, moguće promatrati kao pokušaj da se na znanstveno utemeljen način rasvijetli tijek dramatičnih društvenih zbivanja na ovim prostorima.

Veći dio tekstova u zborniku predstavlja izbor radova iznesenih u formi referata na znanstvenom skupu u organizaciji Hrvatskog sociološkog društva pod naslovom "Sociologija i rat" održanom u Zagrebu 6. i 7. veljače 1992. Manji dio radova u zborniku čine naknadno pristigli tekstovi na spomenutu temu.

Prezentirani radovi - kako oni teorijskog karaktera tako i oni koji iznose rezultate provedenih istraživanja - imaju za cilj razjasniti neke, poglavito sociologijske, aspekte ratne stvarnosti u kojoj se našla Hrvatska. Zbornih obuhvaća četiri tematske cjeline/poglavlja: **teorijski fragmenti, aspekti ratne svagdašnjice, izbjeglice i prognanici te istraživanja.**

Prva tematska cjelina Teorijski fragmenti sadrži radove koji propituju društvene odnose unutar političkih zajednica (režima) kao odnose moći, tj. razmatra se model u kojemu se najveća važnost pridaje različitim izvorima i oblicima društvene moći te njihovu oblikovanju u elemente državne strukture bivše Jugoslavije (T. Picula: "Odnosi u prostoru moći - Iskustvo Jugoslavije"), ratnu zbilju Hrvatske kroz optiku teorija racionalnog izbora i konkurentnih teorija poput sociobiologije, etno-kulturne teorije, "sociologije apsurdna", "teorija centralnosti armije", "gotičke teorije" te modela autoritarnog sindroma (A. Štulhofer "Rat i teorija racionalnog izbora"), interkulturalnu komunikaciju čija složenost zahtijeva slojevit znanstveni pristup i analizu društvenog konteksta nakon čega se predlaže skica sociologijskog pristupa ovoj problematici (J. Čačić-Kumpes: "Skica za sociologijski pristup interkulturalnoj komunikaciji"), stavove o upotrebi nasilja u predkoncilskim, koncilskim i